

15. Мезрин Б. Н. О юридической природе риска в советском гражданском праве // Гражданское право и способы его защиты : сб. науч. тр. Свердловск, 1974. С. 44–50.

16. Боброва Д. В. Зобов'язання із заподіяння шкоди // Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 504–566.

Одержано 05.04.2019

УДК 347.44

Юрій Іванович ЧАЛИЙ,

доцент кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>

РОЗУМІННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ЯК СПРАВЕДЛИВОСТІ

1. Основним дидактичним прийомом первісного ознайомлення з цивільним правом є послідовне засвоєння питань про предмет, метод, принципи та функції даної галузі права. Подальше занурення у лабіринти цивільно-правової матерії здійснюється шляхом з'ясування особливостей побудови цивільного законодавства, розгляду загальних ознак однойменних правовідносин, підстав їх виникнення, встановлення специфіки статусу суб'єктів, дослідження правових форм впорядкування окремих видів таких правовідносин тощо. Але найбільш лаконічним враженням про цивільне право буде його сприйняття як справедливості. Справедливістю охоплені всі без винятку інститути даної галузі права. Тож, цивільне право своїм суцільним проявом може сприйматись як справедливість.

2. З моменту набуття ЦК України (1 січня 2004 року) сили закону категорія «справедливість» перестала бути поняттям, яке «жило» лише в наукових працях, навчальній літературі чи особистому спілкуванні юристів, та зазнала своєї легітимації, тобто – законодавчого закріплення. Щоправда, згадка про справедливість у ст. 3 ЦК України, як про одну із загальних засад цивільного законодавства, ще не говорить про її повноцінну формалізацію. Змістовного розкриття справедливості цей кодифікований закон не надає, як не знайти поняття справедливості й в інших нормативно-правових актах.

Втім, подібний стан речей навряд чи можна віднести до недоліків вітчизняного законодавства. Справедливість характеризується нескінченною кількістю граней свого прояву, а тому обмежити її змістове сприйняття мовою законодавчих дефініцій неможливо. (З цього приводу доречно пригадати відомий вислів давньоримського юриста Яволена про те, що будь-яка дефініція приховує в собі небезпеку свого ж змістовного спростування (Д. 50.17.202). Узагальнення проявів справедливості, а отже й виведення її понятійного образу,

має відбутися через зусилля представників науки, котрі шляхом аналізу досвіду практичного застосування норм права зможуть описати відчуття справедливості в її поліваріативних проявах. Власне, така робота ведеться мислителями вже понад дві тисячі років. Одним із наслідків еволюційного розвитку уявлень про справедливість (її відчуття) є вказівка на таку її властивість, як *рівність*. Саме на *рівності* дослідниками робиться головний змістовний акцент при розкритті поняття справедливості.

3. Приватне право пронизане ідеєю рівності. Рівність – іманентна властивість цивільного права та інших норм, що за своєю генеалогією є приватноправовими. Не буде перебільшенням твердження, що між правовою рівністю та приватним правом прослідковується тотожність. Звідси, спостерігається й тотожність між приватним (цивільним) правом та справедливістю.

4. Справедливість у цивільному праві розкривається, перш за все, через формальну рівність: наділення суб'єктів рівними правовими можливостями (1), закріплення загальнообов'язковості вимог права (2), встановлення єдиного масштабу юридичної кваліфікації актів поведінки учасників правовідносин (3). Формально-правова рівність встановлює гарантії юридичної незалежності суб'єктів приватного права: вони вільно волевиявляють щодо вступу в правовідносини; є автономними у майновому значенні; їх правовий статус не ставиться у залежність від волі інших учасників правовідносин тощо. Все назване є методологією приватного права.

Метод диспозитивності також є проявом справедливості (рівності) у цивільному праві. Тільки рівним суб'єктам могла бути надана можливість за своїм розсудом змінювати правові приписи, виражені законодавцем у тій чи іншій правовій нормі.

Рівний доступ до благ, що є об'єктами цивільного права, забезпечується шляхом наділення суб'єктів однаковим обсягом правоздатності. Законодавчі вимоги щодо набуття особами необхідного обсягу дієздатності, аби вони стали активними учасниками правовідносин, також покликані забезпечити рівність. Інтелектуально-вольові якості фізичних осіб, а також їх соціальний досвід мають бути наближено рівними з іншими суб'єктами, з якими встановлюється правовий зв'язок. У протилежному випадку нерівність дієздатності учасників певного конкретного правовідношення може призвести до зловживань з боку тих, у кого обсяг дієздатності більший.

На постулат рівності спираються вимоги, що висовуються до чинності правочинів. Зокрема, чинність правочину пов'язується з вільним волевиявленням суб'єкта правочину. При цьому, волевиявлення такого суб'єкта має відповідати його внутрішній волі. Отже, законодавцем вимагається рівність між волевиявленням і правовим наслідком правочину та рівність між волею та волевиявленням суб'єкта правочину.

Договір, як один із розповсюджених юридичних фактів цивільного права, ілюструє рівність тим, що для його укладення вимагається приведення амбіцій

сторін до певної рівноваги (компромісу). У протилежному випадку договір не відбудеться. Договірний обмін майновими благами здійснюється, за загальним правилом, на еквівалентній основі, що також свідчить про прояв рівності в даних правовідносинах.

Що, як не ідея рівності (справедливості) вимагає від суб'єктів цивільного права взаємно визнавати та поважати існуючий стан закріплення за іншими суб'єктами особистих та/або майнових благ? Принцип рівності (справедливості) вимагає діяти стосовно прав та інтересів інших учасників правовідносин добросовісно¹. Добросовісна поведінка учасників приватних правовідносин дозволяє встановити належний режим охорони особистих немайнових та майнових прав, налагодити стабільність майнового обігу, ствердити непорушність функціонування норм цивільного права в цілому, а отже – встановити правову рівність.

Порушення суб'єктивних прав є свідченням порушення правової рівності, що вимагає її відновлення. Цивільно-правова відповідальність своєю головною функцією, як відомо, вбачає саме відновлення порушеного особистого чи майнового положення потерпілої особи. Міри відповідальності реалізуються також з дотриманням рівності. Відновлення майнового стану потерпілого має здійснюватися пропорційно до його втрат. Вина, як умова цивільної відповідальності, ілюструє рівність тим, що особа може бути притягнена до відповідальності лише тоді, коли у неї була можливість вибору правомірного варіанту поведінки. Якщо подібна можливість на момент скоєння правопорушення була об'єктивно відсутня в особі, то вона, за загальним правилом, не притягується до несення відповідальності. Можливість вибору між правомірною та протиправною поведінкою і є черговим прикладом прояву правової рівності (справедливості).

Судовому захисту підлягає будь-яке порушене право чи законом охоронюваний інтерес, що визначає рівність суб'єктів цивільного права щодо можливості юрисдикційного захисту їх прав (інтересів).

5. Перелік прикладів прояву справедливості у цивільному праві можна було б продовжити, але навіть такий побіжний аналіз дозволяє пересвідчитися у тому, що справедливість дійсно є духом цивільного (приватного) права, а отже – основним його принципом.

Одержано 09.04.2019

¹ За нашим переконанням, добросовісність є окремим випадком прояву справедливості.